

УДК8м1
Ш-67

Н.А. ШИРИНОВ

ИНКИШОФИ ҒАЗАЛ ДАР АДАБИЁТИ АСРИ XII

Адабиёти форс-тоҷик дар ин давра дар мамолики Шарқи наздик ва миёна доираҳои адабии Ғазнаву Ҳинд, Мовароуннаҳру Хоразм, Хуросон, Эрони ғарбӣ, Ироку Озарбойҷон ва Осиёи хурд рушд кардааст.

Агар асри X асри ташаккули жанри ғазал бошад ҳам, худи раванди ташаккули он нисбатан тӯл кашидааст. Ба ин маънӣ академик А. Мирзоев хеле хуб менависад, ки: «Протсесс ба як шакли хоси назм дохил шудани ғазал дар муддати кӯтоҳе анҷом наёфтааст, балки вай натиҷаи маҳсули ғайриҷаҳиди якҷанҷабии суҳансароён мебошад, ки дар ҳар як аср ҳафтхонда барои ин мучассамаи назм ниҳодаанд. Вале асри Рӯдакиро марҳалаи аввалини ин протсесс бояд шуморид, зеро аз ин давра ба баъд сар карда, на ин ки калимаи ғазал баъзан дар назм зоҳир шудан мегирад, балки осори шеърӣ аз он давра боқимонда низ шурӯъ шудани ҳамаи протсессро нишон медиҳад» [3, с. 28].

Бузургтарин олими соҳаи Шиблии Нӯмонӣ дар асри X дар замони Рӯдакӣ мавҷуд будани ғазалро тасдиқ намуда, таъкид мекунад, ки «дар замони ӯ, (яъне, Рӯдакӣ – Н.Ш.) синфи ғазал мустақилан ба вучуд омада» [6, с.38]. Ба андешаи мо, Шиблии Нӯмонӣ вожаи синфро ба маънии жанр ба қор бурдааст. Тибқи қазовати Забехуллоҳ Сафо, «Шеърӣ форсӣ дар нимаи дувуми қарни панҷум ва қарни шашум то оғози қарни ҳафتم аз ҳама ҳайс дар мароҳили қамол ва мақрун ба танаввуъу таҳаввул будааст. Нахустин амре, ки дар шеърӣ форсӣ ин аҳд метавонад мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирад, он аст, ки сабки шеърӣ форсӣ дар ин давра дар сайри тақомиле ҳос қарор гирифта буд» [5, с.359]. Ин худ гувоҳи истиқлоли қулли жанрҳо ва ҷузъи таркибии давовин қарор гирифтани онҳо мебошад.

Яке аз ҷиддитарин хусусияти ашъори шуарои садаи XII он аст, ки шуарои яққатоз дар ин давра асосан зуҳур кардаанд. Ҳарчанд дар асрҳои X-XI ин падида ҷузъ-ҷузъ поягузори шудааст. Фаразан, ҳар гоҳ ҳамоша ба забон оварда шавад, ҳатман Фирдавсӣ пеши назар меояд, ҳол он ки то ӯ беш аз 15 асари ҳамошӣ рӯйи қор омадааст. Ё худ ҳар гоҳ қасида гуфта шавад, ҳатман Унсурӣ ба ёд мерасад ва ғайра. Вале дар асри XII ин доира вусъати тоза касб мекунад. «Дар ин давра, - менависад Забехуллоҳ Сафо, - шуаро на танҳо ба танаввуъ дар сабк алоқа доштанд, балки танаввуъ дар матолибу мавзӯоти шеър ҳам мавриди таваҷҷӯҳи онон будааст. Шояд яке аз иллати умдаи ин амр он бошад, ки то авоҳири ин давра иддае аз ғўяндагони бузурги форсизабон ҳар як дар матлабе аз матолиби шеър шўҳрат ёфта ва устои мусаллам шинохта шуда буданд. Масалан, Фирдавсӣ дар ҳамоша, Унсурӣ дар мадҳ ва Саной дар вазъу ҳикмат ва ирфон масал гардида буданд ва шоире меҳост баъд аз ин устодон касби шўҳрат кунад,

ногузир буд дар ҳар як аз матолиб дунболи кори он устодонро бигирад ва монанди онон изҳори маҳорат дар чанд фан аз фунун кунад, то ўро низ ба устодӣ бишиносанд ва ҳол он ки ғусаҳои қадим танҳо ба ихтисос дар як мавзӯи изҳори алоқа мекарданд ва ҳамин амр василаи камоли онон дар он мешуд» [5, с.353].

Маълум аст, ки оид ба мавҷудияти ғазал дар асри X ду ақида дида мешавад. Чанде аз донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ ақида доранд, ки ғазал дар асри X ҳамчун жанри мустақил вучуд надошт ва зимни рушди адабиёт ғазал аз ҷанбаи қасида зухур кард ва гуфтан мумкин аст, ки бунёди андешаи мазкур ба донишманди машҳури ҳинд Шиблии Нуъмонӣ рафта мерасад. Мо мушаххасан ҳаминро таъкид карданӣ ҳастем, ки албатта, таъсири мутақобилаи жанрҳои адабӣ амри воқеӣ бошанд ҳам, ин ақида сустбунёд аст, зеро мо дар ягон навъи қасоиди адабӣ сӯзу гудозро намебинем, ҳатто дар қасоиди маросӣ, ки ғолибан дар вафоти шохон гуфта шудаанд. Вале дар ғазал сӯзу гудоз мавзӯи меҳварии он аст. Хосса дар ғазали орифона, ки бар сидқ бунёди ҳастӣ дорад. Аз ин рӯ, ана ҳамин сидқ эҷодкори онро шўҳрати оламгир бахшид, зеро дур аз риё ва зоҳирпарастӣ аст. Дар сурудани ин навъи ишқ Абдуллоҳи Ансорӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Ҳаким Саноии Ғазнавӣ, Фаридуддин Аттори Нишопурӣ, Авҳадии Мароғӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Фахруддини Ироқӣ басо нақши меҳварӣ доранд.

Ақидаи дигар аст, ки мавҷудияти ғазалро дар адабиёти асри X дар аҳди Сомониён дар эҷодиёти Рӯдакӣ дониста, ибораи «ғазали Рӯдакивор»-ро кор гирифтаанд, комилан саҳеҳ ва дақиқу мушаххас аст, зеро ҳуди Рӯдакӣ борҳо истилоҳи ғазалро истифода кардааст. Аз тарафи дигар, муосирони ӯ низ вожаи ғазалро ба маънии жанри лирикии адабӣ ба кор бурдаанд, ки ягон навъи шубҳа дар ин ҷода боқӣ намеронад. Ҷунончи, ифодаҳои «андар ғазали хеш ниҳон хоҳам гаштан» (Имораи Марвазӣ), «Забонам аз ғазалу мадҳи бандагон-ш насуд» (Рӯдакӣ), «Мутрибо, он ғазали нағзи диловез биёр» (Фаррухӣ), «Аз дилоромиву нармӣ чун ғазалҳои Шаҳид» (Фаррухӣ) ё худ ифодаҳои «ғазали Рӯдакивор» (Унсурӣ), «Ғазалгӯ», «тирози ғазал» (Ҳоконӣ), «Мадҳи Масъуду ғазалҳои Муиззиро халқ» (Сайид Ҳасани Ғазнавӣ), «... мутриб ғазале гӯяд тар» (Муиззӣ) ва ғайра аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар асрҳои X ва XI ғазал жанри комили адабии мустақил буда, оммавӣ шудааст ва ҳатто адибон назокати сабкӣ, бардоштҳои мазмуну мундариҷавӣ, мухтассоти шаклӣ ва зиёда аз ин ҳама тарҷеҳи ҳунарий ва афзалияти эҷодии ҳамкасбони худро медонистаанд ва ба ин падидаҳо ишораҳои ҷолиб кардаанд. Ин шораҳо бо манзури танҳо ҷид(д) аст, на ҳичову сухрият ва ҳазлу танз! Бинобар ин, метавон гуфт, ки андешаи олимони адабиётшинос, ки мавҷудияти ғазали истилоҳиро дар асри X ва мушаххасан аз осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ медонанд, ба назари мо саҳеҳ аст.

Аз тарафи дигар, ғазали ирфонӣ, ки маҳсули нимаи дуюми асри XI аст, он якбора зухур накардааст, балки дар заминаи ғазали заминӣ-ишқии инсонӣ зухур кардааст, ки дар асри XII эҷоди он вусъат пайдо намудааст. Ба ин маънӣ, профессор Бадриддин Мақсудов хеле хуб баҳс ба миён оварда менависад: «Як аср пеш аз Ироқӣ шоироне чун Саноии Ғазнавӣ (вафоташ 1150 м.), Анварӣ (вафоташ 1197 м.), Ҳоконӣ (вафоташ 1199 м.), Заҳири Форёбӣ (вафоташ 1201 м.), Аттори Нишопурӣ (вафоташ 1220 м.), Камолуддини Исмоили Исфаконӣ (вафоташ

1238 м.) ва дигарон ба ғазалсарой пардохта буданд. Ин ҳукм аз он ҳам тасдиқ мешавад, ки як ҷузъи асосии девони шуароӣ мазкур ғазал мебошад» [2, с.238].

Тибқи қазовати сарчашмаҳои адабии таърихӣ ва тасдиқи муҳаққиқон, асри XII асри тиллоии адабиёт ва хосса асри қасида аст. «Чунбиши нави адабии давраи ғазнавиҳои охир, – менависад Садри Саъдиев, – сар шуд, ки оғози он бо барқарор шудани оромии мамлакат дар замони султон Иброҳим алоқаманд аст. Ин чунбиш низ мисли муҳити адабии нимаи аввали асри XI Ғазнин бисёр шоирони маъруфро ба майдон овард» [1, с.10].

Дар адабиётшиносӣ андешаест, ки ғазал аслан маҳсули садаи VI ҳичрӣ (асри XII мелодӣ) аст. Гӯё ғазал дар ин аҳд қасидаро шикаст дода ба ҷойи он баромадааст. Ин андеша, чунон ки қаблан ишора шуд, аз Шиблии Нуъмонӣ оғоз мешавад, ки ӯ ба ин маънӣ менависад: «Мо дар собиқ мукаррар гуфтем, ки шоирӣ дар Эрон аз қасида оғоз шуда ва низ ғазал дар ибтидо аз ҷӯши табъ таровиш нашуда, балки барои такмили соири ақсоми шеър ба вучуд омадааст, чи гуфтани ашъори ишқӣ дар ибтидои қасида ҷузъи дастур буд ва ин қисматро вақте алоҳида карданд, ғазал гардид ва гӯё аз дарахти қасида қаламчае гирифта ҷудогона онро нишонданд» [6, с.38].

Тақрибан ҳамин гуна андешаи шабех дар тадқиқоти Сируси Шамисо манзур мегардад, ки ин муҳаққиқ низ истиқлоли ғазалро дар замони Сомониён зери шубҳа қарор дода, ғазалро ҷузъе аз қасида доништа зухури онро ба садаи шашуми ҳичрӣ мансуб медонад, ки мо дар ин бора қаблан баҳс кардем.

Мо феълан ҳаминро гуфтани ҳастем, ки муҳаққиқон жанрҳоро бидуни равандҳои сиёсӣ-таърихӣ ва берун аз рушди форматсияҳои ҷамъиятӣ-иқтисодӣ ба таҳлил гирифтаанд. Асри XII ҳеҷ гоҳ асри заволи қасида набуд ва нест, балки охирин асри тиллоии қасида аст, зеро маҳз дар ҳамин аср паямбари эҷоди бадеъ дар қасида зухур мекунад, ки ӯ Авҳадуддин Анварии Абевардӣ аст. Аз тарафи дигар, инхитоту инкирози қасида ба ғазал бо манзури мухтассоти жанрӣ ҳеҷ муҳолифате надорад. Чун дар асри XIII истилои муғулҳо шурӯъ шуд ва дар қаламравҳои истилошуда шоҳи сазовор намонд, қасоиди мадҳӣ аз даҳон афтид. Чун ғаму андӯх, талвасаи ҷон, ки дар иртибот ба ҳамлаи муғулҳои ваҳшӣ пеш омада буд, ҳаҷру фироқ, сӯзу гудоз, нолаву фарёд боло гирифт, ин унсурҳои ғамангези ҳаёти инсон созгори дарунмояи ғазаланд ва аз ин рӯ, ғазал рушд кард.

Ҳадаф мунтаҳо ҳичрон ва беш аз он авзои нобасомони давр буда, ибораи «сурати бечон» аз дасти кас наомадани кореро низ ифода мекунад. Алорағми андешаи Сируси Шамисо профессор Бадриддин Мақсудов бисёр хуб менависад, ки: «Ғазал яке аз қадимтарин ашқоли жанрии ғиноӣ буда, аз замонҳои куҳан дар назми форсӣ мавқеъ дошт ва дар имтидоди замонҳо дар иртиботи қавӣ бо вазъи иҷтимоиву фарҳангӣ ва адабӣ зинаҳои тақомул паймуда то замони Ироқӣ расид» [2, с.236]. Профессор Шиблии Нуъмонӣ рушди ғазалро дар иртибот бо болоравии тасаввуфу ирфон тавҷам медонад ва менависад, ки: «Дар Эрон чун то муддате ҳисси силаҳшӯрӣ ва тамоюлотӣ размӣ ва ҷангӣ дар ниҳояти шиддат ҷараён дошт, лизо таърихи тараққии ғазал аз тасаввуф шурӯъ мешавад. Алоқаи иртиботи тасаввуф бештар ба воридоту ҷазабот аст ва аввал абҷадеро, ки дар ин дабистон таълим медиҳанд, ҳамона абҷади ишқу муҳаббат мебошад,

агар чи тасаввуф дар огози қарни савум ибтидо шуда, лекин қарни панҷум асри тиллоии он шумурда мешавад ва ҳамин аср ҳам шуруёи тараққии ғазал аст» [6, с.40]. Ба назари академик А. М. Мирзоев қазовати Шиблии Нӯъмонӣ пуртазод буда, бо се далел навоқиси ақоиди Шиблии Нӯъмонӣ нишон дода мешавад. Аз тарафи дигар, А. М. Мирзоев ҷонибдори андешаҳои Нотил Парвизи Хонларӣ буда, қазовати ўро бо чунин далел саҳеҳ медонад: «Тадқиқотчии вазни ғазал Парвизи Хонларӣ тамоман дуруст меғўяд, ки то охирҳои асри панҷи ҳиҷрӣ (асри XI) шоиरे, ки ихтисоси худро ғазалсароӣ қарор дода бошад, наметавон ёфт. Ба назари мо, агар ин даъвии Нотил Парвизи Хонлариро саҳеҳ шуморем, ба ҷуз ҳамоса (маснавиҳои ҳамосӣ) адибе, ки ин ё он жанри адабиёро ихтисоси асосии эҷоди ҳеш медониста бошад, нест. Вале анвои адабӣ ҳаст! Аз тарафи дигар, паямбари васф (қасида) Анварии Абевардӣ аст, вале Унсурӣ – аввалин маликушшуароӣ расмӣ, Фаррухӣ, Манучехрӣ маҳз тавассути қасидасароӣ касби иштихор кардаанд?! Ҳол он ки нахустин қасоиди комило устод Рӯдакӣ таълиф кардааст. Пас, исботи мавҷудияти анвои адабии ҷудогона ва зуҳуру ташаккули он қонуниятҳои адабии дигар дорад.

Инчунин қаблан низ таъкид кардем, ки ғазал ҳамчун истилоҳ дар доварҳои шоиронаи асри X дида мешавад.

Чунончи: «Забонам аз ғазалу мадҳи бандагон-ш насуд» (Рӯдакӣ), «Андар ғазали ҳеш ниҳон хоҳам гаштан» (Имора) ва ғайра, ки ҳадафи эҷодкорон мутлақо ба ҷуз вожаи ифодагари жанри адабӣ чизи дигаре нест!

Бояд гуфт, ки ғазали орифона дар нимаи дуҷуми асри XI ва аввали асри XII зуҳур кард, ки маншаъҳо ва бунёдҳои он ҳамона ғазали ишқии заминӣ ё чи хеле ки маъруф аст, ғазали ишқии мармуз буд. Бунёдгузори ғазали ирфонӣ бидуни шубҳа ҳазрати Абдулмаҷид Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ аст, вале то ӯ дигарон ғазалҳои тасаввуфӣ гуфтаанд.

Дар давоҷини шуароӣ нимаи дуҷуми асри XI ва аввали асри XII ва умуман асри шашуми ҳиҷрӣ жанри ғазал то андозае мароҳили камолот паймудааст. Агар ба девонҳои шуароӣ ин садаҳо назар карда шавад, маъқеи навӣ адабии мӯътабаргарини шеърӣ – ғазал, ба қавли Шайх Озариӣ Тӯсӣ дар «Ҷавоҳир-ул-асрор»:

Аз фунуни шеър фанни беҳтарин омад ғазал,

Чун нақӯрӯён, ки дар сурат беҳанд аз ҷинси инс [2, с.237].

чунин манзур мегардад.

Саноии Ғазнавӣ – 405 ғазал, Абдулвосеи Ҷабалӣ – 150 ғазал, Имоди Шаҳриёрӣ – 39 ғазал, Абулфараҷи Рунӣ – 54 ғазал, Амир Муиззӣ – 60 ғазал, Адиб Собирӣ Тирмизӣ – 67 ғазал, Авҳадуддин Анварии Абевардӣ – 303 ғазал, Афзалуддин Бадиш Хоҷонии Шарвонӣ – 456 ғазал, Муҷируддини Байлақонӣ – 102 ғазал, Фаридудини Аттори Нишопурӣ – 873 ғазал, Низомии Ғанҷавӣ – 192 ғазал, Асируддини Аҳсиқатӣ – 211 ғазал, Камолуддин Исмоил – 160 ғазал, Ҷамолуддин Муҳаммад – 173 ғазал, Рашиди Ватвот – 10 ғазал, Заҳири Форёбӣ – 4 ғазал, Аҳмади Ҷомӣ – 484 ғазал гуфтаанд.

Барои амиқравӣ ба масоили мавриди назар ба ғазалиёти чанде аз шуароӣ асрҳои XI (нимаи дуҷум) ва XII рӯ оварда, намунаҳо зикр хоҳем кард:

Қатрони Табрёзӣ:

*Эй дил, туро бигуфтам, к-аз оишқӣ ҳазар кун,
Бигзор некӯвонро в-аз меҳрашон гузар кун.
Чун рӯйи хуб бинӣ, дида фарозӣ ҳам неҳ,
Чун тири ишқ борад, шарму хирад синар кун.
Ҳар гоми оишқиро сад гуна дарду ранҷ аст,
Гар эминит бояд, аз оишқӣ ҳазар кун.
Фармони ман набурдӣ, фарҷоми худ начустӣ,
Пиндоштӣ, ки гӯям ҳар соате батар кун.
Нокоми ман бирафтӣ дар доми ишқ мондӣ,
Чун аст рӯзгорат, моро яке хабар кун.
Акнун ба сабр кардан, н-ояд мурод ҳосил,
З-ин чора боз монӣ, рав чораи дигар кун [5, с.177].*

Ғазали мазкур бидуни таҳаллус буда, муқаффову мураддаф аст ва зубаҳрайн буда, танини гуворо дорад ва комилан мӯхтавои панду андарзӣ касб кардааст.

Ё худ ғазале аз Азрақии Ҳиравӣ:

*Дӯш то рӯзи фарох он санамӣ тангдаҳон,
Лаби чун лола ҳаме дошт зи май лоласитон.
Нофаҳо дошт аз ӯ хона пур аз мушкӣ сиеҳ,
Богҳо дошт аз ӯ дида пур аз сарви равон.
Руҳи ӯ лоласитон буду сари зулфаки ӯ,
Зангиён дошт ситон хуфта бар он лоласитон.
Гоҳ пайваста ҳамегуфт ғазалҳои сабук,
Гоҳ оҳиста ҳамехӯрд қадаҳҳои гарон.
Даҳани кӯчаки ӯ дидам ҳангоми суҳан,
К-аз зарифӣ дили ман голиядон кард гумон.
Гуфтам ин голиядон чист? Бихандид бутам,
Ки ҳаме голиядон боз надонӣ зи даҳон [5, с.206].*

Ғазали мазкур ишқӣ буда, намуди зоҳирӣ ва амалҳои маҳбуба басо нодир васф карда мешавад. Ғазал муқаффост, мураддаф нест ва байти таҳаллус низ надорад. Вале бисёр марғубу шево ва хушоҳанг аст, зеро дар баҳри рамал эҷод шудааст. Барои боз ҳам мушаххастар намудани қонуниятҳои рушду таҳаввули жанри ғазал ва мухтассоти жанрии он метавон аз бисёр шуароӣ асрҳои XI-XII намунаҳо зикр намуд. Чунончи, ғазале аз Муиззӣ:

*Он зулф нигар бар он бару дӯш,
В-он хатти сияҳ бар он баногӯш.
Ҳар ду шуда неши моҳу хуришед,
Монандаи ҳоҷибон сияҳнӯш.
Бе гармиву бе фурӯги отаи,
Чун анбару мушк дӯш бар дӯш.
Он дода ба оишқон ғаму дард,
В-ин бурда зи оқилон дилу ҳуш.
Сунбулхату лоларух нигорест,
Он моҳи суманбари гулогӯш.
Аз сунбули ўст нӯши ман заҳр,
В-аз лолаи ўст заҳри ман нӯш.*

*Гӯянд, ки ёд кун мар ӯро,
В-андар ғами ӯ мабоиш хомӯш.
Гӯям, ки ба ҳилла чун кунам ёд,
Онро, ки накардаам фаромӯш [5, с.244].*

ва ғайра.

Аз намунаҳои ғавқуззикри ғазалиёти шуарои даврони мавриди назар маълум мегардад, ки ғазал тӯли мавҷудияти худ (аз асри X) рушду таҳаввулот (асрҳои XI-XII) ва сайри таърихии худ қонуниятҳои хоси адабӣ-эҷодиро тай намуда, мароҳили камолот паймудааст. Тӯли зуҳуру ташаккул ва рушду таҳаввулоти жанрии ин навъи адабӣ мо тағйироту пешомадҳо ва ғановатҳои бешумори дарунмоягиву шаклиҳои онро мушоҳида менамоем, ки басо муҳим ва арзишманд аст. Фаразан, таносуби образҳои лирикии ошиқ ва маъшуқаро гирем, ҷолибияти дарунмояи жанр бештар ошкор мешавад. Чунончи дар асри X дар лирикаи ишқӣ: дар рубой, тағаззули қасоид, муқаттаот ошиқ бештар ҳоким, амрфармо, танноз, ғаюр аст, маҳбуба амрбардор, таҳаммулпазир, фурутан аст. Ҳатто барои висол сабъӣ дорад («Омад бари ман, кӣ? Ёр. Кай? Вақти сахар» - Рӯдакӣ), («Пешам омад бомдодон он нигорин аз кадӯх» - Рӯдакӣ), вале дар ғазал баръакс:

*Биё, инак ниғаҳ кун Рӯдакиро,
Агар бечон равон хоҳӣ танеро [4, с. 25].*

Ба андешаи мо, ғазал ҳатто дар аҳди зуҳур низ бо афзалияти мақоми маҳбуба шакл гирифтааст. Вале андаке баъдтар тағйироти ҷиддӣ пеш омад ва ин, албатта, ба рушди қасида саҳт вобаста мебошад.

Ошиқ афзалиятро қомилан ба даст гирифт ва маҳбуба собиру таҳаммулпазир шуд («Накашам нози турову надихам дил ба ту ман» - Манучехрӣ), («Гуфтам, ки биё, ваъдаи дӯшина биёр, В-арна бихурӯшам аз ту акнун чу ҳазор» - Фаррухӣ) ва ғайра. Ин ҳолат ғолибан хоси адабиёти нимаи аввали садаи XI аст ва дигар ба ҳамешагӣ дар таърихи адабиёт хоса дар ғазал маҳбуба ҳоким аст ва афзалиятро аз даст намедихад. Ба назари мо, ин ду сабаб дорад: аввалан, зуҳури ғазали ирфонӣ, ки кашфиёти адабӣ-эҷодӣ дар эҷоди бадеъ ва хосса дар ғазалсарой аст. Сониян, авзои сиёсӣ-таърихии замон ва хосса истилои зардпӯстони муғул, ки онҳо танҳо дар зоҳир ба инсон монанд буданду ҳалос!

Аз ин рӯ, ин печидагии таърих танҳо дардафзову сӯзофар буд ва ин падида созгори табиати жанри ғазал аст. Муҳим он аст, ки дар асри XII низ шоян, ки танҳо ғазалро пешаи эҷодии ҳеш қарор дода бошад, ҳанӯз дида намешавад. Чун эҷодкорони ғазал хеле ва хеле зиёд шудаанд, пас қиёси ҳунари эҷодии онҳо зарур ва арзишманд мебошад.

Адабиёти форс-тоҷик пеш аз ҳама дар марказҳои адабӣ, ҳавзаҳо ва ё доираҳои адабӣ ташаккул ёфтааст, ки он таърихан хеле қадима ва ҳатто густурдаю серпахностр. Доираҳои адабӣ, пеш аз ҳама, маҳсули шаҳрҳо ва мушаххасан пойтахти давлатҳо, сулолаҳои таърихӣ буда, бештар қувваҳои адабӣ-эҷодиро муттаҳид менамуданд.

Агар дар хусуси марказҳои адабии қадим, мисли замони Ҳахоманишиҳо (558-330 то мелод), Ашқониён (250 то мелод – 224 м.), Сомониён (224 м. – 651 м.) ва қувваҳои эҷодии онҳо иттилооти нисбатан парешон бошад, пас аз замони

Сомониён ба баъд бо тамоми чузъиёт иқтидори ҳавзаҳои адабӣ-эҷодӣ дар ҳар давра замон мавриди омӯзиши адабиётшиносону забонамӯзон ва таърихшиносону мусташирин қарор дода шудааст. Ин ҳам мусаллам аст, ки дар асри X – доираи адабии муктадир, ки ба адабиёту забони тоҷикӣ, ба сабки нави адабӣ бунёд гузоштааст, доираи адабии Бухорост, ки сарчашмаҳо то сесад нафар кувваҳои адабии қаламрави онро ёдовар шудаанд. Пас аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён соли 999, ба ҷойи як давлат (Сомониён), якбора ду давлат – ду доираи нави адабӣ ба вучуд омад: доираи адабии Қарохониҳо, ки маркази он аввал Нишопур ва баъд Бухоро буда, дигаре ҳавзаи адабии Ғазнавиҳо, ки маркази он шаҳри Ғазнин мебошад.

Умуман нимаи дууми асри XI боз ду давлати дигари туркнаҷод ба арсаи таърих омад, ки яке аз онҳо мансуб ба сулолаи Салҷуқӣ (1040-1190) марказаш Балх ва дигаре Хоразмшоҳӣ (1097-1220), ки пойтахти он шаҳри Урганҷ буд. Албатта, зуҳури ин давлатҳои туркнаҷод авзои сиёсии Мовароуннаҳр Хӯросонро хеле тағйир дод ва беш аз он ба ҳолати илму фарҳанг, иқтисодиёту иҷтимоӣ зарбаҳои миёншикан зад ва доираҳои адабию ҳунари суҳанварӣ низ аз ин равандҳои пешомада бетаъсир намонданд.

Калидвожаҳо: таърихи адабиёт, инкишофи назму наср, ғазал, рушди жанри ғазал, Абӯабдулло Рӯдакӣ, шиқи илоҳӣ

Пайнавишт:

1. Абдуллоев, А., Саъдиев, С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дууми асри XI ва аввали асри XII / А. Абдуллоев, С. Саъдиев. – Душанбе, 1986.
2. Мақсудов, Б. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ / Б. Мақсудов. – Душанбе, 2009. – 555с.
3. Мирзоев, А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV // А. Мирзоев. Сездар мақола. – Душанбе, 1977.
4. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Девон Бо саъй ва эҳтимоми Қ. Рустам. – Олмотӣ, 2007. – 254 с.
5. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. аз миёнаи қарни V то оғози қарни VII ҳиҷрӣ / З. Сафо. – Техрон, 1388. – 720 с.
6. Шибли Нӯмонӣ Шеърӯлаҷам. Тарҷумаи Саид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Доии Гелонӣ / Ш. Нӯмонӣ. – Техрон, – 1336. – Ҷ.5: 196с.

Reference Literature

1. Abdulloyev S., Sadiyev A. *Tajik-Persian Literature of the second Half of the XI-th up to the Beginning of the XII-th Centuries.* –Dushanbe, 1986.
2. Maksudov B. *In Quest of Iroki's Facts of Life and Creation.* –Dushanbe, 2009. -555pp.
3. Mirzoyev A. *Rudaki and the Development of Gazelle in the X-th – XV-th Centuries. Thirteen articles.* –Dushanbe, 1977.
4. Rudaki Abdullokh. *Divan under the editorship of K.Rustam.* –Almaty, 2007. -254pp.
5. Safo, Zabekhullokh. *The History of Literature in Iran and other Persian-Speaking Countries. Since the Middle of the V-th up to the Beginning of the VII-th Centuries of Hijra.* –Tehran, 1388. -720pp.
6. Shibli Numon. *Poetry of Adjam Translated by Sayid Mukhammadtaki. Fahri Doii Geloni.* –Tehron. -1336. –V.5. -196pp.

Развитие газели в литературе XII века

Ключевые слова: история литературы, развитие поэзии и прозы, распространение персидско-таджикского языка, жанр газели, представители таджикско-персидской литературы, Абуабдулло Рудаки, духовная любовь

XII век считается особой эпохой в истории литературы, так как: в данный период расширилась сфера распространения персидско-таджикского языка и литературы, возникли литературные группы и центры в Хорасане и Мавераннахре. Продолжалось развитие поэзии и прозы. Одним из признаков совершенствования персидско-таджикской поэзии XII века считается дальнейшее развитие жанра газели. В данной статье автором рассматриваются факторы появления, формирования и развития жанра газели, и автор на основе изучения исторических материалов уточняет тот факт, что жанр газели является детищем X века – периода Саманидов и его основателем является основоположник персидско-таджикской литературы Абуабдулло Рудаки.

Development of Gazelle in the Literature of the XII-th Century

Key words: history of literature, development of poetry and prose, diffusion of Persian-Tajik language, gazelle genre, representatives of Tajik-Persian literature, Abuabdullo Rudaki, spiritual love

The XII-th century is considered as a special epoch in the history of literature, as in this period the sphere of the Tajik-Persian language diffusion extended, new literature groups and centers arose in Khorasan and Maverannakhr. The development of prose and poetry continued. Further development of gazelle genre is looked upon as one of the tokens of perfection in reference to the Persian-Tajik poetry of the XII-th century. The author of the article canvasses the factors connected with the genre in question, its birth, formation and development; proceeding from historic materials the author specifies the fact that gazelle was engendered in the X-th century – i.e. in the epoch of the Samanides and its founder is Rudaki.

Роҷеъ ба муаллиф:

Ширинов Наджмудин Асомадинович, аспиранти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе), **e-mail:** maorif2013@mail.ru

Сведения об авторе:

Ширинов Наджмудин Асомадинович, аспирант кафедры истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского национального университета (Республика Таджикистан, г. Душанбе), **e-mail:** maorif2013@mail.ru

Information about the author:

Shirinov Nadjmudin Asomadinovich, post-graduate student of the department of the history of literature under the Faculty of Tajik philology of the Tajik National University (Tajikistan Republic, Dushanbe), **e-mail:** maorif2013@mail.ru